

УДК 08:7(477.74-21)"1865/1900 "

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.1\(25\).231469](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.1(25).231469)

Музичко Олександр Євгенович,

доктор історичних наук, професор кафедри історії України

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

ЗАПОЧАТКУВАННЯ ІСТОРИКО-МИСТЕЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ В ОДЕСІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

Метою цієї статті є висвітлення історії видання «Из мира искусства и науки» – першого науково-мистецтвознавчого збірника в Одесі. У книгознавчій літературі є лише поодинокі згадки про це видання. Окрім тексту збірника джерелами нашої статті є дотичні матеріали, архівні документи щодо біографії редактора А.О. Матвєєва, опубліковані спогади Ю. Фесенка та П. Дульського. Зроблено висновок, що два випуски збірника засвідчили процес формування в Одесі наукового мистецтвознавства. Видання є цінним джерелом для вивчення біографій яскравих представників культури Одеси: Б. Едуардса, Ю. Дмитренка, Я. Новікова, П. Сокальського. У збірнику вперше в одеській культурі було видано з ґрунтовними науковими коментарями художній історичний роман, конкретно, Е. Ожешко.

Ключові слова: Одеса, збірник, мистецтвознавство, наука, історіографія

«Золотою добою» в історії Одеси здебільшого вважають першу половину ХІХ ст. Однак, попри кризові явища в економічній галузі, наростання політичних та міжнаціональних протиріч, не менш яскравими подіями та явищами була позначено життя Одеси наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Більш того, саме у цю добу архітектурний та культурний ландшафт міста набув того вигляду, який в основних рисах є визначальним для Одеси і дотепер. В цей час відбувалась бурхлива модернізація усіх галузей життя, виникла ціла низка урбаніформуючих явищ – залізниця, університет, мережа готелів, театрів, музеїв, періодичних видань. Розвиток капіталізму був неможливий без ініціативності, підприємливості, вітальності, креативності. Однією зі сфер бурхливої громадської активності тогочасних одеситів була висока культура – освіта, наука, мистецтво. Зокрема, помітним компонентом численної друкованої продукції, що видавалась в Одесі, була мистецька періодика, що відбивала великий інтерес досить широких кіл одеситів до вічно прекрасного [29]. Дослідження цієї періодики, як і загалом художньо-мистецького життя Одеси за доби модернізації, є важливим дослідницьким завданням, адже актуалізує найкращі надбання інтелекту наших предків, сприяє цілісній реконструкції еволюції культури в Одесі, залученню минулого досвіду для сучасного поступу.

Метою цієї статті є висвітлення одного з епізодів у початковій стадії видання одеських альманахів чи збірників, автори яких намагалися піднести на новий фаховий рівень вивчення історії та теорії мистецтва та методики ознайомлення з мистецтвом громадськості. Об'єктом нашого вивчення є збірник «Из мира искусства и науки». Вперше в історіографії про це видання згадав відомий історик журналістики М.П. Смірнов-Сокольський у середині 1960-х років [27, с. 372]. Вже на початку 1980-х років про це одеське видання згадав і, що важливо, замислився над авторством однієї зі статей, уральський краєзнавець та бібліограф С.Я. Черних [30, с. 57].

Незважаючи на те, що окремі статті збірника згадуються, а відтак і використовуються у науковому процесі для дослідження певних біографій, мистецтва і т. п., дослідження видання як явища культурної історії Одеси не просунулося уперед. Серед дослідників, діяльність яких дотична до нашої теми і є корисною для нас, передусім слід згадати про відому одеську дослідницю художньо-мистецького життя Одеси кінця XIX – початку XX ст. О.М. Барковську [4].

На жаль, подібно до більшості «біографій» провінційних видань, в нашому розпорядженні є обмежене коло джерел, і головне – немає «редакційного портфелю» і документів, що дозволяли б розкрити цензурну історію видання (у відповідних фондах Держархіву Одеської області документи про це видання виявити не вдалося). Виходячи зі стану історіографічної та джерельної бази, ми ставили перед собою завдання окреслити біографії авторів збірника, розкрити основний зміст та значення їх статей у збірнику і місце видання у тогочасному культурному процесі.

Найважливішою подією культурного життя Одеси 1887 р. було відкриття нового будинку одеського оперного театру, що став одночасно шедевром архітектури та образотворчого інтер'єрного мистецтва. Також у 1887 р. до 50-річчя смерті О.С. Пушкіна було ініційовано побудову пам'ятника поету на бульварі. Ці події поштовхнули інтерес одеситів до музичної культури та мистецтва загалом. Декілька інших обставин, що були започатковані дещо раніше, безпосередньо зумовили видання у 1887 р. збірника «Из мира искусства и науки»: діяльність Одеської рисувальної школи та друкарні Ю.І. Фесенка. У 1865 р. були засновані Одеське товариство витончених мистецтв та рисувальна і музична школа при ньому, що орендувала різні приміщення аж до 1885 р. Нарешті у цьому році її постійною адресою став будинок, що побудували за проєктом першого віце-президента товариства Ф.О. Моранді на вулиці Преображенській. Це створило умови для іншої непересічної події – заснування при школі у тому ж 1885 р. загальноосвітнього п'ятикласного училища першого розряду. Рескриптом президента Імператорської Академії мистецтв (художеств) від 27 березня 1886 р. випускникам школи та училища надавалося право вступу до Академії без іспиту на живописне відділення. До цього часу школа вже спромоглася підготувати видатних художників, архітекторів, скульпторів Ф. Рубо, К. Костанді, Ю. Дмитренко, Б. Едуардса. К. Костанді та Ю. Дмитренко надалі

викладали в альма-матер. Головними зірками викладацького колективу були професор Новоросійського університету, «живий класик» мистецтвознавства, Н. П. Кондаков та скульптор Л. Йоріні.

Амбітні завдання школи та училища викликали розширення викладацького складу. Однією з чільних постатей в історії Одеської рисувальної школи у другій половині 1880-х – 1890-х роках був завідуючий училищем та викладач історії Антін Олександрович Матвеев. На сьогодні ця постать є призабutoю в історіографії, але наприкінці XIX ст. він посідав досить помітне місце у культурному житті Одеси, зокрема науковому. А. О. Матвеев народився у 1852 р. у родині військового, дворянина Катеринославської губернії. У 1874 р. він завершив навчання на історико-філологічному факультеті університету Св. Володимира у Києві. Після цього до 1883 р. працював у Херсонських гімназіях. У червні – серпні 1882 р. відбулася, напевно, найяскравіша подія його життя – він здійснив подорож на Схід та Грецію [1, арк. 15].

У 1883 р. розпочався одеський етап його життя. Окрім рисувального училища, він викладав в іншому відомому одеському навчальному закладі – училищі Святого Павла, яким опікувалася німецька громада міста. А. О. Матвеев у Херсоні та Одесі належав до українських громад, цікавився українською культурою, зокрема, музикою. Вже у 1884 р. під час однієї з найважливіших подій в історії розвитку гуманітарної науки в Одесі – проведення загальноросійського та міжнародного Археологічного з'їзду – А. О. Матвеев був одним з провідних організаторів цього заходу, зокрема секретарем історико-географічної та етнографічної секції, автором кількох брошур, в яких він намагався окреслити теоретичні завдання археологічної науки. Його старання зауважив у Києві один з провідних київських істориків І. М. Каманін, який високо оцінив працю одесита як один з перших посібників для вітчизняних археологів [11].

Педагог та вчений проявляв велику активність, незважаючи на те, що був одружений та мав три доньки. А. О. Матвеев належав до активних членів провідного об'єднання істориків міста – Одеського товариства історії і старожитностей (ОТІС). В одному з документів він названий «магістрантом теорії та історії мистецтв». А. О. Матвеев брав участь у складі експедиції Н. П. Кондакова від ОТІС на Схід (Палестина, Єрусалим, Мала Азія) напередодні Археологічного з'їзду в Одесі. Зробимо припущення, що він працював під керівництвом Н. П. Кондакова з метою підготовки магістерської дисертації. Але конкретних підтверджень цьому в нас наразі немає.

Натомість маємо яскраве мемуарне свідчення про педагогічну діяльність А. О. Матвеева у рисувальній школі. Випускник школи, у подальшому відомий мистецтвознавець, П. М. Дульський згадував: «Из преподавателей научных классов особенно яркой фигурой был инспектор Антон Александрович Матвеев, имевший среди учеников прозвище «Антошки». Он был вспыльчив, криклив, часто ругался с молодежью, но мы все ему очень обязаны за те часы, которые провели у него за уроками истории. Он читал свой предмет с большим

подъемом и увлечением; кроме того, будучи археологом, он прекрасно умел на своих лекциях осветить значение старины, всегда ловко подчеркнув все художественное в затронутой теме. Надо сказать, вообще, что у А. А. Матвеева было очень доброе сердце и он искренне любил учеников, и, несмотря на все те обычные в школьной обстановке неприятные истории, которые всегда связаны бывают у инспектора с его служебными обязанностями, ученики к нему относились тоже очень хорошо, но все же его побаивались. Вероятно, у всех немало сохранилось в памяти эпизодов и курьезов, воспроизводящих гуляющего с девицей по Дерибасовской улице молодого художника, который, за квартал завидя идущего с огромной толстой палкой «Антошку», бросал свою спутницу и удирал, куда глаза глядят, лишь бы избежать скандала тут же, на главной улице города» [19, с. 31]. У численних «шкільних» спогадах мемуаристи часто жорстко клеймили своїх колишніх викладачів. Але у цих спогадах відчувається перевага позитивного іміджу та авторитету, якого вдалося здобути А. О. Матвєєву в своїх підопічних.

На 1887 р. жодний навчальний заклад в Одесі, окрім Новоросійського університету, не мав свого періодичного видання. Не могло похвалитися цим і Одеське товариство витончених мистецтв. З великими труднощами виходили видання товариств Історії та старожитностей, Сільського господарства Південної Росії, Одеського відділення Російського технічного товариства. Щодо приватних ініціатив, то у другій половині XIX ст. жодна з них не виявилася довговічною (Літературний та суспільний збірник «Эхо» (1877 р.), часопис «Юг» 1882 р. професора В. О. Яковлева, «Одесский альманах» 1883 р.). Більш успішним було видання «Новороссийского календаря» одеським міським управлінням. Усі ці збірники не мали тематичного спрямування (нагадували «збірну солянку» в стилі «усе про все») і містили небагато наукових статей. Тому ініціатива А. О. Матвєєва видавати спеціальний мистецтвознавчий науковий збірник виглядала сміливо. На жаль, редактор не розмістив вступну статтю, яка б системно розкрила завдання та мету збірника. Проте, по тексту розкидано чимало зауважень, що свідчать про те, що А. О. Матвєєв планував налагодити періодичне видання, надати йому універсальний, теоретичний, науковий зміст (тобто, власне, згідно з назвою, висвітлити світ мистецтва та науки в їх зв'язку). Водночас, високий поліграфічний рівень збірника, ілюстрації, надали йому мистецький вигляд. У примітці до однієї зі статей А. О. Матвєєв чітко визначив, що головне завдання та мета збірника є «*наука искусства*» [виділено курсивом у тексті – О. М.] [31, с. 1]. Поєднання слів «мир» та «искусство» поширилося у подальшій журнальній справі: впродовж 1898–1904 рр. у Петербурзі видавався щомісячник «*Мир искусства*».

У 1883 р. Ю. І. Фесенко заснував в Одесі нове видавництво-друкарню на вулиці Рішельєвській, яке згодом посіло провідні позиції не лише в Одесі, півдні, але й навіть загалом Російській імперії, а завдяки виданню паломницької літератури, путівників, вийшло на міжнародний рівень [14]. Фактор земляцтва

та особистого знайомства з Ю. І. Фесенком, про що згадав сам видавець у своїх мемуарах, зумовили друк «Из мира искусства и науки» у 1887 р. у тоді ще «молодому» видавництві [26, с. 106].

У двох випусках збірника було надруковано 14 текстів, з них один короткий вірш учня Одеської рисувальної школи С. Грінблата «Свирель» присвячений О. С. Пушкіну. Два випуски збірника вийшли одночасно в одному томі, як здвоєне видання. Пагінація усіх статей у збірнику була окремою. Загалом, том складав 407 сторінок.

У збірнику було включено ілюстративний матеріал: дві світлини (скульптури та картини) та 3 аркуші-вкладиши наприкінці тому збірника з зображеннями, що були додатками до статей Ю. М. Дмитренка та А. О. Матвєєва. Хоча світлини скульптури Б. В. Едуардса «Нежданные вести» та пейзажу В. Я. Гороневича «Берега Лысогора» випадали з загального контексту публікацій, їх слід визнати важливою частиною збірника, адже це була фактично перша книжкова популяризація творчості цих митців. Власне, два з 14-ти згаданих текстів були розлогими характеристиками творчості обох митців. Звичайно, головне значення для редактора мала творчість Б. В. Едуардса – випускника Одеської рисувальної школи. Приводом до характеристики його творчості було проведення персональних виставок Б. В. Едуардса в Одесі у 1885 р. у Малій біржовій залі (це була перша в історії Одеси виставка скульптури) та у 1887 р. – у будівлі Англійського клубу. У березні 1887 р. в Одесі відбулася виставка В. Я. Гороневича. Окрім цих двох статей-характеристик А. О. Матвєєву належать ще 4 великі статті. Одну зі статей він підписав псевдонімом «А. Олелькович-Вольнец». Це не було пов'язано з бажанням, як це буває в журналістській та літературній практиці, дещо пом'якшити свою велику присутність, позаяк внесок А. О. Матвєєва у текст збірника був значно більшим: він є автором дуже докладних посторінкових приміток, що фактично були паралельними статтями. Ці статті вражають обсягом опрацьованої літератури, як вітчизняної, так і іноземної, хоча були тільки ретельними компіляціями. Тільки три з 14-ти текстів збірника (П. П. Сокальського, Ю. М. Дмитренка, Ф. Г. Савенка) А. О. Матвєєв залишив без своїх приміток.

Особливо вражаючим є обсяг коментарів під публікацією перекладу роману 1886 р. білоруської та польської письменниці Елізи Ожешко «Міртала», присвяченому подіям I ст. н. е. у Давньому Римі за мотивами праці Йосифа Флавія [Ожешко Э. 1887]. Твори Е. Ожешко активно перекладалися у Російській імперії починаючи з середини 1880-х років. Роман «Міртала» у Петербурзі був виданий у російськомовному перекладі у 1888 р. (тоді ж у Варшаві його видали у перекладі на іврит) [21]. Таким чином, одеський переклад є першим у Російській імперії. На жаль, постать перекладача, що заховався за криптонімом «А. И. III-ий» нам невідома. Творчість письменниці викликала жвавий інтерес в Одесі. Марія Сакер опублікувала загальну характеристику творчості письменниці.

менниці до 25-річчя її літературної діяльності [25]. В Одесі видавалися переклади інших творів письменниці [22].

Загалом, ідея видання перекладу історичного художнього твору з ґрунтовними коментарями науковця-історика була цілком новаторською для Одеси і загалом малопоширеною практикою у Російській імперії. Знаменитий історик Є. Л. Тарле вже у середині ХХ ст. так оцінював співвідношення історичної науки та історичної белетристики: «никогда мне не приходило в голову приступить к чтению исторической беллетристики с теми требованиями, с которыми сплошь и рядом историки к этому приступают, потому что сплошь и рядом отзывы историков об историческом романе поражают своей никчемностью. Они обвиняют писателя, что он то-то и то-то напутал, от такой-то и такой-то даты отступил и т. д. Конечно, такого рода приемы только показывают полное неумение считаться с генетической, принципиальной разницей в приемах, с которыми художник приступает к историческому материалу и с которыми должен приступать к этому материалу ученый» [10, с. 168–169]. В нас взагалі склалося враження, що взагалі фахові історики приділяли дуже невелику увагу історичній художній літературі. Щоправда, іноді її розглядали як історичне джерело, що відбивало дух доби написання твору. Але це був вже суто історико-джерелознавчий, а не історіографічний підхід. Проте, А. О. Матвєєв підійшов до роману Е. Ожешко як до історичного тексту, як історичний консультант. Він не тільки детально прокоментував історичні поняття, постаті та події, зокрема, відомості про давньоримських художників, базиліки, але виявив неточності [20, с. 38].

Усі інші тексти А. О. Матвєєва були його лекціями учням рисувальної школи: про історію акварельного живопису, історії скрипки, про основні тенденції середньовічного мистецтва та еволюції сюжету «Таємної вечери» у зображальному мистецтві, що була особливо ґрунтовною. Зазначимо, що цьому ж сюжету була присвячена стаття маловідомого одеського автора П. Корчака (Шумлянського) [13].

У тексті лекції про зародження середньовічного мистецтва А. О. Матвєєв головну увагу приділив сюжету про римські катакомби. Тема була вочевидь близькою для Одеси, що до того ж була одним з центрів катакомбознавства, зокрема, й у мистецтвознавчому аспекті [3; 12]. Вже у 1890-х роках в Одесі було видано белетризоване історичне оповідання французького письменника та історика Антуана де Вааля про перших «катакомбних» християн [5].

У примітках до своїх статей-лекцій автор не обмежився бібліографією, але й відволікався на поточні події, що ілюстрували його думки. Так, згадуючи про розвиток тогочасного французького акварельного живопису, він згадував про виставку художниці Луїзи Дюмулен, що відбулася в Одесі у 1886 р., хоча й негативно відгукнувся про рівень її майстерності [15, с. 14].

По одній статті для збірника надали видатний одеський громадський діяч, підприємець, соціолог, Яків Олександрович Новіков, колега А. О. Матвєєва по

викладанню у рисувальній школі, видатний одеський архітектор, зусиллями якого побудована велика частина міста наприкінці XIX – на початку XX ст., Юрій Мелентійович Дмитренко, викладач російської мови одеських гімназій, Василь Макарович Добровський, юрист Ф.Г. Савенко та єдиний не одеський учасник проекту, до якого спеціально звернувся з проханням про надання статті А.О. Матвеев, викладач Симферопольської гімназії, історик, етнограф, археолог Хрисанф Петрович Ящуржинський (згодом він переїхав до Одеси, де став одним з провідних членів української громади та співтовариства істориків).

Автори мали різні інтереси, що відобразилося на тематиці їх статей. На відміну від своїх відомих філософсько-соціальних трактатів, у цій збірці Я.О. Новіков виступив як автор типових для одеської і не тільки преси подорожніх нотаток, туриста в Італії, хоча і приділив спеціальну увагу художній культурі цієї країни [18]. Велика стаття В.М. Добровського, хоча і була присвячена вічно актуальній, а на той момент особливо, темі творчості О.С. Пушкіна, має оригінальний та глибокий зміст [8]. Виступаючи з консервативних естетичних позицій, В.М. Добровський використав творчість О.С. Пушкіна як вістря проти декадентства, песимізму, яким, на його погляд, була просякнута література кінця XIX ст. Він доводив, що творчість О.С. Пушкіна була заряджена оптимізмом, тобто прагненням до перетворення мистецтва на втілення високих ідеалів. Стаття Х.П. Ящуржинського була необтяжливим ознайомленням з археологічними розкопками пам'яток скіфської доби, що вели у 1886 р. симферопольські викладачі та гімназисти [31]. Стаття є важливим свідченням згуртування кримських істориків, дозволяє краще зрозуміти тло, на якому розгорталося заснування на початку 1887 р. головного центру історичної науки у Криму – Таврійської вченої архівної комісії. Стаття Ф.Г. Савенка була доповненим варіантом попередньої публікації автора в одеській газеті «Новороссийский телеграф», в якій він ґрунтовно висвітлив біографію видатного одеського композитора, музикознавця, П.П. Сокальського, який помер 30 березня 1887 р. в Одесі [24]. Власне, стаття самого П.П. Сокальського, котру він встиг завершити та надати редакції 1 січня 1887 р., про музичну естетику відкривала збірник [28].

З цього ряду своїм вузькоспеціальним спрямуванням відрізнялась публікація лекції Ю.М. Дмитренка в Одеській рисувальній школі, в яких архітектор знайомив читачів з основами будівельного мистецтва, але без жодних історичних чи мистецтвознавчих екскурсів [7]. Нам не відомі інші публікації Ю.М. Дмитренка і навряд чи їх було багато. Тому публікація 1887 р. має безперечно важливе значення для глибшої реконструкції біографії талановитого архітектора.

Намагання А.О. Матвеева надати науковій систематизації збірнику згрупування ним усіх статей у три розділи («отделы»). Однак ці розділи не мали назв, а були просто пронумеровані римськими цифрами. На нашу думку, А.О. Матвеев підійшов до цієї справи недбало. Певна логіка відчувається лише у другому розділі, де було наведено вірш С. Грінблата та роман Е. Ожешко, що робило

цей розділ літературним. Проте, у виокремленні першого та другого розділів логіки не відчувається і до того ж не витримана хоча б елементарна пропорція. До третього розділу було включено тільки дві статті: Ф.Г. Савенка про П.П. Сокальського та лекція А.О. Матвєєва про середньовічне мистецтво. Натомість перший розділ містив 8 статей плюс два докладних коментарі до світлих. Напевно, А.О. Матвєєв зіштовхнувся з проблемою ідентифікації таких різношерстих статей і просто звалив їх до купи. Більш логічними виглядали б два варіанти: перенесення статті В.М. Добровського до другого, літературного, розділу, або ж створення окремого музикознавчого та образотворчого розділів. Міг бути логічним й варіант виокремлення усіх лекційних статей в окремий розділ. Напевно, у процесі видання подальших випусків збірника структурування статей набуло б значно системнішого вигляду. Але, незважаючи на загалом обнадійливий початок, збірник спіткала доля більшості видань XIX ст. – він припинив існування. Можливо, ключем для розуміння конкретних обставин припинення видання є лист 1890 р. А.О. Матвєєва до ієрусалимського архімандрита Антоніна, в якому він нарікав на «русское самозабвение и равнодушие» [2, арк. 2].

Попри загальну невдачу проєкту як періодичного видання, два випуски збірника «Из мира искусства и науки» слід вважати яскравим явищем розвитку культури в Одесі у добу модернізації. В даному разі модернізація відбилася у бажанні А.О. Матвєєва закласти основи наукового мистецтвознавства в Одесі, що на найвищому науковому рівні в той же час у цьому місті робив Н.П. Кондаков, та поєднати його з завданнями популяризації та методики викладання мистецтва. Не досить визначений характер збірника, чи то як суто наукового, чи то як популяризаторсько-педагогічного, напевно, не привабив у нього представників наукової гуманітарної еліти Одеси, професорів Новоросійського університету – Н.П. Кондакова, історика літератури О.І. Кірпічнікова, візантиніста Ф.І. Успенського, праці яких могли б піднести його на вищий щабель. Збірник сприяв ознайомленню передусім одеситів з новітніми на той час досягненнями мистецтвознавчої думки Західної Європи, адже А.О. Матвєєв рясно наситив текст численними посиланнями на праці західноєвропейських вчених, викладом їх думок. Збірник є джерелом для пізнання розвитку мистецтвознавчої педагогіки в Одесі, адже частина його статей були лекціями педагогів Одеської рисувальної школи. Ошатно виданий збірник є одним зі свідчень про розвиток в Одесі друкарської справи, досвіду високоякісної публікації мистецьких творів. Не втратив актуальності міждисциплінарний підхід редактора, бажання до інтеграції різних, але споріднених між собою галузей мистецтва та науки (історії, мистецтвознавства, літературознавства, музикознавства).

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 178. – Арк. 1–20.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІРНБУВ). – Ф. XIII. – Спр. 790. – Арк. 1–2.
3. Ашик А. Б. Керченские древности: о Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками / А. Б. Ашик. – Одесса : тип. А. Брауна, 1845. – 76 с.
4. Барковская О. М. Одесское художественное училище. Хроника 1865–1940 / О. М. Барковская // Вісн. Одес. худож. музею. – 2015. – Вип. 2. – С. 130–140.
5. Вааль А. Валерия, или Триумфальное шествие из катакомб / А. Вааль. – Одесса : тип. А. Шульце, 1894. – 348 с.
6. Гринблат С. «Свирель» стихотворение памяти А. С. Пушкина / С. Гринблат // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–2.
7. Дмитренко Ю. М. Чтения по строительному искусству / Ю. М. Дмитренко // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–19.
8. Добровский В. М. А. С. Пушкин как оптимист и его школа // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–47.
9. Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – Одесса, 1887. – Вып. 1–2.
10. Каганович Б. С. Е. В. Тарле об историческом романе / Б. С. Каганович // Петербург. ист. журн. – 2018. – Вып. 2. – С. 166–177.
11. Каманин И. [Рецензия] / И. Каманин // Киев. старина. – 1884. – Т. 10. – С. 324–325. – Рец. на кн.: Матвеев А. А. К вопросу об археологических исследованиях в Южной России / А. А. Матвеев. Одесса, 1884. 102 с.
12. Кондаков Н. П. Древнехристианская патера из Керченских катакомб / Н. П. Кондаков. – Одесса : Франко-рус. тип. Л. Даникана, 1879. – 7 с.
13. Корчак П. Бронзовый горельеф известной Тайной вечери Леонарда да Винчи, написанной им красками в трапезе Доминиканского монастыря Di Santa Maria delle grazie в Милане / П. Корчак. – Одесса : Славян. тип. Н. Хрисогелос, 1892. – 17 с.
14. Лабынцев Ю. А. Е. И. Фесенко – один из крупнейших издателей народной православной печатной продукции XIX–XX вв. / Ю. А. Лабынцев, Л. Л. Щавинская // Славянский мир в третьем тысячелетии. Этнические, конфессиональные, социокультурные компоненты идентичности народов Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М. : ИСЛ РАН, 2017. – С. 11–19.
15. Матвеев А. А. Об акварельной живописи / А. А. Матвеев // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–22.
16. Матвеев А. А. «Тайная Вечеря» в изобразительном искусстве / А. А. Матвеев // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–32.
17. Матвеев А. А. Краткие очерки археологии искусства средних веков / А. А. Матвеев // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 17–68.
18. Новиков Я. А. Воспоминания из художественной поездки по Италии / Я. А. Новиков // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–44.
19. Одесская художественная школа. Воспоминания бывших учеников, 1865–1940 : сб. / сост. О. М. Барковская; ред. И. С. Шелестович. – Одесса : ОННБ, 2015. – 148 с.
20. Ожешко Э. «Миртала» повесть из времен художественной древности / Э. Ожешко // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–86.
21. Ожешко Э. Миртала: ист. повесть / Э. Ожешко; пер. с пол. А. И. Онуфровича. – СПб. : тип. А. Е. Ландау, 1888. – 203 с.
22. Ожешко Э. Могучий Самсон / Э. Ожешко. – Одесса : Южно-Рус. о-во печ. дела. 1898. – 84 с.
23. Омелькович-Волынец А. К истории скрипки / А. Омелькович-Волынец // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–28.
24. Савенко Ф. Г. Материалы для биографии П. П. Сокальского / Ф. Г. Савенко // Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–21.
25. Сакер М. Э. Поэзия правды: ко дню 25-летия литературной деятельности Элизы Оржешко / М. Э. Сакер. – Одесса, 1892. – 12 с.
26. Семейный альбом одесского издателя Е. И. Фесенко / ред.-сост.: Г. В. Закипная, Л. В. Майборода. – Одесса : КП ОГТ, 2007. – 316 с.
27. Смирнов-Сокольский Н. П. Русские литературные альманахи и сборники XVIII–XIX вв. / Н. П. Смирнов-Сокольский. – М. : Книга, 1965. – 592 с.

28. Сокальский П. П. О механизме музыкальных впечатлений / П. П. Сокальский // Из мира искусства и науки : сб. для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–25.
29. Хобта О. І. Мистецька періодика Одеси другого десятиріччя XX століття: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. І. Хобта. – Київ, 2005. – 18 с.
30. Черных С. Я. Среди коллекционеров / С. Я. Черных // Сов. библиотекосведение. – 1982. – № 1. – С. 56–68.
31. Яцуржинский Х. П. Письма об археологических разведках в г. Симферополе и его окрестностях / Х. П. Яцуржинский // Из мира искусства и науки : сб. для учащихся и учащихся художников и артистов. – 1887. – Вып. 1–2. – С. 1–4.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. F. 52. Op. 2. Spr. 178.
- [2]. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. F. XIII. Spr. 790.
- [3]. Ashyk A. B. *Kerchenskye drevnosti: o Pantykapeiskoi katakombe, ukrashennoi freskamy* [Kerch antiquities: about the Panticapaenum catacomb, decorated with frescoes]. Odessa, 1845, 76 p.
- [4]. Barkovskaia O. M. Odesskoe khudozhestvennoe uchyl'shche. Khronyka 1865–1940 [Odessa Art School. Chronicle 1865–1940]. *Visnyk Odeskoho khudozhnogo muzeiu* [Bulletin of the Odessa Art Museum]. 2015, no. 2, pp. 130–140.
- [5]. Vaal A. *Valeria, yly Tryumfalnoe shestvye yz katakomb* [Valeria, or the Triumphal Procession from the Catacombs]. Odessa, 1894, 348 p.
- [6]. Hrynblat S. «Svyrel» stykhotvorenyye pamiaty A. S. Pushkina [«Svirel» poem in memory of Alexander Pushkin]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchykhskia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–2.
- [7]. Dmytrenko Yu. M. Chtenya po stroytelnomu yskusstvu [Readings on the art of building]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchykhskia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–19.
- [8]. Dobrovskiy V. M. A. S. Pushkin kak optymyst y ego shkola [Pushkin as an optimist and his school]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchykhskia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–47.
- [9]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchykhskia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2.
- [10]. Kahanovych B. S. E. V. Tarle ob ystorycheskom romane [Tarle about the historical novel]. *Peterburhskiy ystorycheskiy zhurnal* [Petersburg historical journal]. 2018, no. 2, pp. 166–177.
- [11]. Kamanyn Y. Rets. na: A. A. Matveev. K voprosu ob arkheolohycheskykh yzsledovaniyakh v Yuzhnoi Rossyy. Odessa 1884 [Retz. to: A. A. Matveev. On the question of archaeological research in southern Russia. Odessa 1884]. *Kyevskaia staryna* [Kiev antiquity]. 1884, no. 10, pp. 324–325.
- [12]. Kondakov N. P. *Drevnekhrystianskaia patera yz Kerchenskykh katakomb* [Ancient Christian father from the Kerch catacombs]. Odessa, 1879, 7 p.
- [13]. Korchak P. *Bronzovyi horelef yzvestnoi Tainoi vechery Leonarda da-Vynchy, napysannoi ym kraskamy v trapeze Domynianskoho monastyria Di Santa Maria delle grazie v Mylane* [Bronze high relief of the famous Last Supper of Leonard da Vinci, painted in colors at the meal of the Dominican Monastery Di Santa Maria delle grazie in Milan]. Odessa, 1892, 17 p.
- [14]. Labyntsev Yu. A., Shchavynskaia L. L. E. Y. Fesenko – ody yz krupneishykh yzdatelei narodnoi pravoslavnoi pechatnoi produktsyy XIX–XX vv. [E. I. Fesenko is one of the largest publishers of folk Orthodox printed materials of the 19th–20th centuries]. *Slavianskiy myr v tret'em tysyachelety. Etnycheskye, konfessionalnye, sotsyokulturnye komponenty ydentychnosti narodov Tsentralnoi, Vostochnoi y Yuho-Vostochnoi Evropy* [Slavic world in the third millennium. Ethnic, confessional, socio-cultural components of the identity of the peoples of Central, Eastern and South-Eastern Europe]. Moskva, 2017, pp. 11–19.
- [15]. Matveev A. A. Ob akvarelnoi zhyvopysy [On watercolor painting]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchykhskia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–22.

- [16]. Matveev A.A. «Tainaia Veheria» v yzobrazitel'nom yskusstve [«The Last Supper» in the visual arts]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchyksia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–32.
- [17]. Matveev A.A. Kratkye ocherky arkheolohyy yskusstva srednykh vekov [Brief essays on the archeology of the art of the Middle Ages]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchyksia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 17–68.
- [18]. Novykov Ya.A. Vospomynaniya yz khudozhestvennoi poezdke po Ytalyy [Memories from an artistic trip to Italy]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchyksia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1997, no. 1–2, pp. 1–44.
- [19]. Odesskaia khudozhestvennaia shkola. Vospomynaniya byvshykh uchenykh, 1865–1940 [Odessa art school. Memoirs of Former Students, 1865–1940: collection]. Odessa, 2015, 148 p.
- [20]. Ozheshko E. «Myrtala» povest yz vremen khudozhestvennoi drevnosti [«Myrtala» a story from the times of artistic antiquity]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchyksia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–86.
- [21]. Ozheshko E. *Myrtala: Yst. Povest* [Myrtala: East. The story]. Sankt-Peterburh, 1888, 203 p.
- [22]. Ozheshko E. *Mohuchy Samson* [Mighty Samson]. Odessa, 1898, 84 p.
- [23]. Olekovych-Volynets A. K ystoriy skrypky [On the history of the violin]. *Yz myra yskusstva y nauky Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchyksia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–28.
- [24]. Savenko F.H. Materyaly dlia byohrafiy P.P. Sokalskoho [Materials for the biography of P.P. Sokalsky]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchyksia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–21.
- [25]. Saker M.E. *Poezia pravdy: ko dniu 25-letyia lyteraturnoi deiatelnosti Elyzy Orzheshko* [Poetry of Truth: to the Day of the 25th Anniversary of the Literary Activity of Eliza Orzheshko]. Odessa, 1892, 12 p.
- [26]. *Semeinyi albom odesskoho yzdatelia E. Y. Fesenko* [[Family album of Odessa publisher E. I. Fesenko]. Odessa, 2007, 316 p.
- [27]. Smyrnov-Sokolskyi N.P. *Russkye lyteraturnye almanakhy y sborniky XVIII–XIX vv.* [Russian literary almanacs and collections of the 18th – 19th centuries]. Moskva, 1965, 592 p.
- [28]. Sokalskyi P. P. O mekhanizme muzykalnykh vpechatleniy [About the mechanism of musical impressions. From the world of art and science]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchyksia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–25.
- [29]. Khobta O.I. *Mystetska periodyka Odesy drugoho desiatyrichchia KhKh stolittia: istoryko-funktsionalnyi aspekt ta interpretatsiini osoblyvosti* [Art periodicals of Odessa in the second decade of the twentieth century: historical and functional aspect and interpretive features]. Kyiv, 2005, 18 p.
- [30]. Chernykh S. Ya. Sredy kollektsionerov [Among collectors]. *Sovetskoe byblyotekovedeniye* [Soviet library science]. 1982, no. 1, pp. 56–68.
- [31]. Iashchurzhytskyi Kh. P. Pysma ob arkheolohycheskykh razvedkakh v h. Symferopole y cho okrestnostiakh. [Letters about archaeological prospecting in Simferopol and its environs]. *Yz myra yskusstva y nauky. Sbornyk dlia uchashchykh y uchashchyksia khudozhnykov y artystov* [From the world of art and science. The collection published for students and students of artists and artists]. 1887, no. 1–2, pp. 1–4.

Надійшла 11.04.2021 р.